

*Рябченко Ю. Ю.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного права та процесу
Університету державної фіскальної служби України*

СУДОВИЙ ПРЕЦЕДЕНТ І ДЖЕРЕЛА ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Стаття присвячена характеристиці моделі судового прецеденту в контексті національної системи цивільного судочинства, на основі цього окреслено напрями вдосконалення використання результатів судової практики під час досягнення завдань цивільного судочинства. Указано, що практика судів істотно впливає на застосування норм права, не тільки матеріального, а й процесуального. Але досі не вироблено єдиних підходів до систематизації такої практики, покращення її доступності для застосування науковцями та юристами-практиками. Автор виходить із розуміння судового прецеденту у двох значеннях – у вузькому й широкому. Під судовим прецедентом у вузькому значенні розуміється «ratio decidendi» справи, тобто частина рішення, яка містить норму права, створену вищим судом у процесі вирішення конкретної справи в разі прогалини чи нечіткості в правовому регулюванні. У широкому значенні – це рішення суду загалом, яке містить таку норму. З метою подальшого дослідження сутності судового прецеденту визначено застосування норм права в конкретних обставинах. Визначено, що національна судова практика охоплюється поняттям «jurisprudence constante», що передбачає судове тлумачення норм права, яке є не обов'язковим, а загальнозживаним. Указано, що, оцінюючи перспективи ролі судової практики та судового прецеденту в розвитку процесуального доказування, необхідно погодитися з позиціями щодо необхідності створення умов для ефективного використання правових позицій вищих судів. Конкретними напрямками є підтримання в працездатному стані відповідних баз даних: «Єдиний державний реєстр судових рішень», «Законодавство України», «HUDOC: European Court of Human Rights»; залучення суддів вищих інстанцій до роботи з підвищення кваліфікації суддів нижчих інстанцій. Визначено, що необхідно вдосконалювати засоби систематизації судових рішень для досягнення зручності роботи з ними, зокрема підбору різних за змістом правових позицій з подібних питань. Зазначено, що із цією метою бажаним є створення окремих аналітичних підрозділів у структурі Верховного Суду. Результати діяльності таких підрозділів могли б, крім того, становити підґрунтя для усунення відповідних суперечностей шляхом ініціювання ситуативних змін до чинного матеріального, а за необхідності й процесуального законодавства. Указано, що необхідним є вдосконалення організаційного забезпечення співпраці суб'єктів судової та законодавчої влади.

Ключові слова: судовий прецедент, джерела цивільного процесуального права, суд, ratio decidendi, stare decisis, jurisprudence constante.

Постановка проблеми. Поняття судового прецеденту як джерела цивільного процесуального права набуває обговорення як у колі науковців, так і в колі практичних працівників. Особливої актуальності це поняття набуває в контексті змін повноважень суду касаційної інстанції, а також застосування практики Європейського Суду з прав людини. Утім у доктрині цивільного процесуального права досі не сформовано єдиних теоретичних засад сприйняття судового прецеденту як джерела цивільного процесуального права. Практика судів істотно впливає на застосування норм права, не тільки матеріального, а й процесуального. Але досі не вироблено єдиних підходів до систематизації такої практики, покращення її доступності для застосування науковцями та юристами-практиками.

Проблематиці судового прецеденту та його застосування під час розгляду й вирішення цивільних справ приділяли увагу такі науковці, як Т.М. Анакіна, С.В. Васильєв, Н.А. Гураленко, Д.Д. Луспеник, Р.А. Майданик, Б.В. Малишева, Ю.Ю. Попов, О.Д. Святоцький, Н.В. Стецик, С.В. Шевчук та інші. Однак єдиних засад сприйняття судового прецеденту як джерела цивільного процесуального права не вироблено.

Метою статті є надання характеристики моделі судового прецеденту в контексті національної системи цивільного судочинства, на основі цього окреслення напрямів удосконалення використання результатів судової практики під час досягнення завдань цивільного судочинства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Усталене розуміння судового прецеденту як категорії національної юридичної доктрини сьогодні відсутнє. Автори в основному обмежуються аналізом змісту й ознак судового прецеденту в зарубіжних державах, а також досліджують історію застосування судового прецеденту [1; 2].

Судовий прецедент розуміють у двох значеннях – у вузькому й широкому. Під судовим прецедентом у вузькому значенні розуміється ratio decidendi справи, тобто частина рішення, яка містить норму права, створену вищим судом у процесі вирішення конкретної справи в разі прогалини чи нечіткості в правовому регулюванні. У широкому значенні – це рішення суду загалом, яке містить таку норму [1, с. 54]. За англійською доктриною права, ratio decidendi можна визначити як нормативний елемент мотивувальної частини судового рішення. За визначенням Р. Уолкера, «ratio decidendi може бути визначене як застосування до правових питань, що виникають у зв'язку з установленнями судом фактами, правових норм, на яких ґрунтується рішення». Ratio decidendi є найбільш істотним елементом судового рішення, його обов'язковим прецедентом

(з погляду доктрини прецеденту) [1, с. 54; 3, с. 63]. Отже, сутністю судового прецеденту можна вважати застосування норм права в конкретних обставинах, причому саме застосування норм права є змістовою частиною, а обставини є критерієм подібності наступних судових рішень.

Характеризуючи юридичну силу судового прецеденту, виділяють дві доктрини: «*stare decisis*» та «*jurisprudence constante*». Доктрина «*stare decisis*» передбачає обов'язковість попередньої судової практики й поширена в країнах загального права [1, с. 55]. Поняття «*jurisprudence constante*» охоплює інститут усталеної судової практики, який є інструментом правотворчості судів країн континентального права. Істотною відмінністю континентального прецеденту від англосаксонського є те, що останній може бути створений одним судовим рішенням, тоді як континентальний прецедент створюється більш демократично – завдяки появі низки судових рішень, тобто не нав'язується «зверху», а виникає якщо не внаслідок консенсусу, то принаймні внаслідок сприйняття правової позиції значною частиною юридичної спільноти [2, с. 355; 4, с. 1165; 5, с. 28].

Необхідно вказати про неможливість застосування «*ratio decidendi*», оскільки в такій редакції це суперечить принципів незалежності суду під час вирішення справи. Крім того, такий підхід не може бути використаний під час визначення питань процесуальної форми (у тому числі процедур збирання, дослідження, оцінювання доказів) з огляду на визначення процесуальної форми виключно законом.

Вітчизняна судова практика, безумовно, охоплюється поняттям «*jurisprudence constante*», що передбачає судові тлумачення норм права, яке не є обов'язковим, але набуває загальнозживаності. Необхідно зауважити, що вказівка суду касаційної інстанції, що є обов'язковою під час перегляду справи (ч. 1 ст. 417 Цивільного процесуального кодексу України), не стосується вирішення спору по суті й не призначена для широкого використання, а тому не відповідає ознакам судового прецеденту.

Оцінюючи перспективи ролі судової практики та судового прецеденту в розвитку процесуального доказування, необхідно погодитися з Ю.Ю. Поповим щодо необхідності створення умов для ефективного використання правових позицій вищих судів. Це ж стосується й Конституційного Суду України, а також ЄСПЛ. Зокрема, Ю.Ю. Попов указує на такі заходи: істотно покращити функціонування Єдиного державного реєстру судових рішень; скасувати повноваження ВСУ та Пленуму вищого спеціалізованого суду надавати судам роз'яснення (а до того часу утриматися від їх надання чи принаймні виходити з того, що такі роз'яснення з питань застосування законодавства можуть мати виключно рекомендаційний характер); скасувати повноваження судів і суддів надавати методичну допомогу в застосуванні законодавства судам нижчого рівня. Натомість ширше залучати суддів вищих інстанцій до роботи з підвищення кваліфікації суддів нижчих інстанцій [2, с. 360].

Відповідно до ч. 1 ст. 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII, суди здійснюють правосуддя на основі Конституції й законів України та на засадах верховенства права. Тому, не вдаючись до детального дослідження стосовно визначення вказаних повноважень судів [6], наголосимо на необхідності організаційного забезпечення доступу до правових позицій судів, які мають вплив щодо застосування судами законодавства, у тому числі процесуального. У контексті положень Ю.Ю. Попова необхідно

вказати на необхідність підтримання в працездатному стані відповідних баз даних: «Єдиний державний реєстр судових рішень», «Законодавство України», «HUDOC: European Court of Human Rights». Крім того, потрібно вдосконалити систематизацію судових рішень для досягнення зручності роботи з ними, зокрема підбору різних за змістом правових позицій з подібних питань. Із цією метою бажаним є створення окремих аналітичних підрозділів у структурі Верховного Суду. Результати діяльності таких підрозділів могли б становити підґрунтя для усунення відповідних суперечностей шляхом ініціювання ситуативних змін до чинного матеріального, а за необхідності й процесуального законодавства. Отже, необхідним є вдосконалення організаційного забезпечення співпраці суб'єктів судової та законодавчої влади. Зазначений висновок узгоджується й із позиціями ЄСПЛ. Зокрема, у рішенні «Фріму та інші проти Румунії» ЄСПЛ указав про важливість установа механізмів на місцях для забезпечення узгодженості в судових практиках та уніфікованості прецедентного права [7; 8]. І хоча зазначений висновок висловлено стосовно країн прецедентного права, необхідно визнати його цілковиту актуальність і стосовно країн континентального права, зокрема України.

Подібних висновків доходять і зарубіжні вчені. Так, С.К. Загайнова, оцінюючи перспективи застосування судового прецеденту в Російській Федерації, виходить із необхідності дотримання призначення законодавчої та судової гілок влади, указуючи, що завданням судової влади є застосовувати право, а не творити його. Під час подолання прогалин діяльність правозастосовних органів (суду) не може бути зарахована до правотворчості. Вона не виражається в унесенні в нормативний зміст правової системи будь-яких нових елементів, які б заповнювали або змінювали саму нормативну основу регулювання. Подолання прогалин у вигляді аналогії, субсидіарного застосування права полягає в поширенні чинного закону, права на такі випадки, які безпосередньо законом не передбачаються, але знаходяться у сфері регулювання права. Суд на основі чинного права створює індивідуальний припис – правило для цього випадку, яке юридичною нормою не є. Не можна погодитися з думкою, що роз'яснення Пленуму Верховного Суду РФ є судовим прецедентом. Також не можна погодитися й із думкою про необхідність офіційно закріпити постанови Пленуму Верховного Суду РФ як обов'язкові й визнати їх джерелами права. Ці положення знаходяться в суперечності з принципом незалежності суддів і підпорядкуванні їх тільки закону [9, с. 85, 121–122, 136–137, 156].

Висновки. Національна судова практика охоплюється поняттям «*jurisprudence constante*», що передбачає судові тлумачення норм права, яке є не обов'язковим, а загальнозживаним.

Оцінюючи перспективи ролі судової практики та судового прецеденту в розвитку процесуального доказування, необхідно погодитися з позиціями щодо необхідності створення умов для ефективного використання правових позицій вищих судів. Конкретними напрямками є підтримання в працездатному стані відповідних баз даних: «Єдиний державний реєстр судових рішень», «Законодавство України», «HUDOC: European Court of Human Rights»; залучення суддів вищих інстанцій до роботи з підвищення кваліфікації суддів нижчих інстанцій.

Необхідно вдосконалювати засоби систематизації судових рішень для досягнення зручності роботи з ними, зокрема підбору різних за змістом правових позицій із подібних питань.

Із цією метою бажаним є створення окремих аналітичних підрозділів у структурі Верховного Суду. Результати діяльності таких підрозділів могли б, крім того, становити підґрунтя для усунення відповідних суперечностей шляхом ініціювання ситуативних змін до чинного матеріального, а за необхідності й процесуального законодавства. Отже, необхідним є вдосконалення організаційного забезпечення співпраці суб'єктів судової та законодавчої влади.

Література:

1. Майданик Р.А. Англійський судовий прецедент як джерело права. *Юридична Україна*. 2013. № 1. С. 52–61.
2. Попов Ю.Ю. Прецедентне право в контексті загальнообов'язковості судових рішень та українські перспективи. *Форум права*. 2013. № 3. С. 351–363.
3. Гук П.А. Судебный прецедент как источник права : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 2002.
4. Knight K.M. The total and absolute pollution exclusions are neither total nor absolute, at least for now: *Doerg v. Mobil oil corporation*. *Loy. L. Rev.* 2001. V. 47. P. 1153–1174.
5. Markel A.W. Law in translation: Language, Legitimacy and Conflicts of Law. *Ariz. Att'y*. 2008. V. 44–JUN. P. 24–30.
6. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. *Офіційний вісник України*. 2016. № 56. Ст. 1935.
7. *Frimu and Others v. Romania* (Фріму та інші проти Румунії) (dec.), 45312/11, 45581/11, 45583/11, 13 листопада 2012.
8. Практичний посібник зі статті 6 – цивільна частина. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_UKR.pdf (дата звернення: 15.03.2020).
9. Загайнова С.К. Судебный прецедент: проблемы правоприменения. Москва : НОРМА, 2002. 176 с.

Riabchenko Yu. Case law and sources of civil procedural law: problems and perspectives

Summary. The article is devoted to characterizing the model of judicial precedent in the context of the national civil justice system, on the basis of which the directions of improving the use of the results of judicial practice in achieving the tasks of civil justice are outlined. It is stated that

the practice of the courts significantly influences the application of the rules of law, not only substantive, but also procedural. However, no common approaches have been devised yet to systematize such practices, to improve their accessibility for use by scholars and practitioners. The author proceeds from the understanding of judicial precedent in two respects, narrow and broad. Judicial precedent in a narrow sense means “ratio decidendi” of a case, that is, a part of a decision that contains a rule of law created by a high court in the process of resolving a particular case in the event of a loophole or inaccuracy in legal regulation. Broadly speaking, it is a decision of the court as a whole that contains such a rule. For the purpose of further investigation, the substance of the judicial precedent determines the application of the rules of law in particular circumstances. It is determined that national jurisprudence is covered by the concept of “jurisprudence constante”, which provides for a judicial interpretation of the rules of law, which is not binding but generally applicable. It was stated that in assessing the prospects for the role of case law and judicial precedent in the development of procedural evidence, it is necessary to agree with the position on the need to create conditions for the effective use of the legal positions of higher courts. Specific areas are: maintaining in proper working condition the relevant databases: “Unified State Register of Judgments”, “Legislation of Ukraine”, “HUDOC: European Court of Human Rights”; Involvement of high-level judges in the training of lower-level judges. It is determined that it is necessary to improve the means of systematization of court decisions in order to achieve the convenience of working with them, in particular – the selection of different legal positions on similar issues. It was noted that for this purpose it is desirable to create separate analytical units within the structure of the Supreme Court. The results of the activities of such divisions could, in addition, form the basis for eliminating the relevant contradictions by initiating situational changes to the applicable substantive and, if necessary, procedural legislation. It was pointed out that it is necessary to improve the organizational support for the cooperation of judicial and legislative entities.

Key words: judicial precedent, sources of civil procedural law, court, ratio decidendi, stare decisis, jurisprudence constante.